

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ
ΤΕΧΝΙΚΑΙ

ΣΠΟΥΔΑΙ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΕΤΟΣ
1969

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1969

ΙΘ'
ΤΟΜΟΣ

ΑΡΙΘ.
ΤΕΥΧΟΥΣ 4

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΩΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ*

Τοῦ κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Β. ΔΕΡΤΙΑΝ

Καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν
τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ι. Γενικαὶ εἰσαγωγικαὶ ἀπόψεις

Οἱ πρό ἐμοῦ διαπρεπεῖς συνάδελφοι, οἵτινες ὠμίλησαν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἐκ τοῦ θέματος τῶν εἰσηγήσεών των, τόσο ἀλλωστε ἐξόχων, ὀλιγώτερον ἠσχολήθησαν περὶ τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἀνευρίσκονται εἰς τὸ πράγματι ἀπέραντον, πολὺπλευρον καὶ βαθυστόχαστον ἔργον, τὸ ὁποῖον κατέλειπεν ὁ Μέγας Φιλόσοφος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, ὡς γενικώτερον ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζεται. Ὅσον καὶ ἂν παρῆλθον δύο περίπου χιλιετηρίδες ἔκτοτε, διότι ὡς γνωστὸν ὁ Ἀριστοτέλης ἐξῆσε κατὰ τὰ ἔτη ἀπὸ 384 π.Χ. ἕως 322 π.Χ., ἡ συμβολὴ ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην εἶναι τόσο βαρυσημάντου σημασίας, ὥστε δικαίως ὁ διάσημος Γάλλος συγγραφεὺς Paul Gemähling, Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῶν Οἰκονομικῶν Θεωριῶν εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, κατατάσσει τὸν Ἀριστοτέλην μεταξὺ τῶν κορυφαίων Οἰκονομολόγων εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Les Grands Économistes», Paris (Recueil Sirey), 1933. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀναλύεται τὸ συγγραφικὸν ἔργον τῶν μᾶλλον διασήμων οἰκονομολόγων ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ ἔτους 1933, τοῦ ἔτους δηλαδὴ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ προμνησθέντος ἔργου τοῦ Καθηγητοῦ P. Gemähling, ὅστις μεταξὺ ἄλλων γράφει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διετύπωσε σχετικῶς μὲ τὴν ἀξίαν (valeur) καὶ τὸ νόμισμα (monnaie) ἀπόψεις, αἵτινες ἔχουν ἀσκήσει ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρως ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν (').

* Ὁμιλία γενομένη τὴν 30 Μαΐου 1969 εἰς τὴν Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, περιληφθεῖσα εἰς τὸ Πρόγραμμα ὀμιλιῶν Ἀριστοτελείου Συμποσίου ἀπὸ 27 - 30 Μαΐου 1969.

1) Πρβλ. P. Gemähling, op. cit. σελ. 1, J. A. Chumpeter, History of Economic Analysis, Oxford University Press, 1954, σελ. 58.

Ἄλλα καὶ ὁ ἡμέτερος Καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Ζ. Ζολώτας (2) μεταξὺ ἄλλων ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας, ὅτι εἰς τὸν Ἀριστοτέλην τὸ π ρ ὠ τ ο ν συναντᾶται ἡ ἀντίληψις, ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομικῆς δραστηριότητος συνιστοῦν αὐτοτελὲς πρόβλημα, τὸ δὲ ἔργον τοῦ ἐξ ὄλων τῶν ἔργων τῆς Ἀρχαιότητος εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῶν οἰκονομικῶν θεμάτων. Διὰ τοῦτο προφανῶς ὁ Καθηγητὴς P. Gemähling ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Εἶναι ὅμως ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξία ἡ πρωτοπόρος αὕτη θέσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τοῦ λόγου τούτου, ὅσον καὶ ἂν ἔχῃ ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη, κατὰ τὴν ὁποῖαν θεωρεῖται ὡς ἰδρυτὴς τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ὁ Σκώτος συγγραφεὺς A. Smith διὰ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1776 δημοσιευθέντος γνωστοῦ ἔργου τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: Περὶ τοῦ πλοῦτου τῶν Ἐθνῶν (Wealth of Nations) (3). Εἶναι ὅμως γενικωτέρα ἡ ἀναγνώρισις οὐχὶ μόνον τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ προμνησθὲν ἔργον τοῦ Adam Smith, ὑπὸ τὸν πλήρη τίτλον του: An inquiry into the nature and the causes of the wealth of Nations, Macmillan and Co., Oxford, 1776, ὅταν ἰδίως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ Smith, ἰδίως δὲ τὰ πέντε πρῶτα Κεφάλαια αὐτοῦ (Chapt I-V), ὅπου ὅσον ἀφορᾷ ἰδίως τὸ νόμισμα, τὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας, ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ Smith εἶναι μᾶλλον σαφής. Ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τὸν A. Smith Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη, ὡς καὶ ἅπασα ἡ σύγχρονος Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη δὲν ἀγνοεῖ τὸν Ἀριστοτέλην, ὁμολογεῖ δὲ ὅτι εἰς τὸ ἀπέραντον, βαθυστόχαστον καὶ πολὺπλευρον ἔργον τοῦ ἀνευρίσκονται τὰ βασικὰ στοιχεῖα πολλῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν, ἅτινα ἐπηρεάζουν καὶ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν διδασκαλίαν.

Καὶ ὅμως ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Ἀριστοτέλης ἔζησε καὶ συνέθεσε τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν, αἰτινες διέπουν τὴν οἰκονομίαν ἀπόψεις του, δὲν προσέφερε τὰς προϋποθέσεις, τὸ ὑλικὸν καὶ τοὺς ὄρους πρὸς ἐπεξεργασίαν συγγραφῆς, ἀφιερωμένης εἰς τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν καὶ σκέψιν, ὡς αὕτη ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ἐκτυλίσσειται κατὰ τὴν μετέπειτα περίοδον. Ἐὰν πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης διεφωτίζετο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνθέτουν καὶ διαμορφώνουν τὴν οἰκονομίαν, ὡς αὕτη ἔκτοτε ἐκτυλίσσειται, ὁ βαθυστόχαστος, πολυσύνθετος καὶ γόνιμος νοῦς αὐτοῦ ἀσφαλῶς θὰ ἐπετάχυνε τὴν ὀλοκλήρωσιν ἀπαραμιλλοῦ συστηματικοῦ ἔργου καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως.

Ἀνεξαρτήτως τούτου ὅμως, καθ' ἡμᾶς, ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους πηγάζει καὶ ἐκκινεῖ ἡ οἰκονομικὴ σκέψις, ἀνήκει εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὁ τίτλος τοῦ π ρ ο τ ο π ὀ ρ ο υ εἰς τὴν διάνοξιν καὶ ἐξήγησιν τῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν οἰκονομίαν.

2) Πρβλ. Ζ. Ζολώτας, Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ, Ἀθῆναι 1942, σελ. 127.

3) Καὶ ὁ καθηγητὴς Δ. Καλιτσουνάκης (Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Ἀθῆναι: 1929, σελ. 73) δεχεται μὲν ὅτι ὁ Smith εἶναι ἰδρυτὴς τῆς Οἰκονομικῆς, μνημονεῖ ὅμως συνάμα αὐτόθι ὅτι ὁ Smith ἔχει ἐπηρεασθῆ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην.

Κατά ταῦτα ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀριστοτέλης προσφέρει τὴν πρώτην συμβολὴν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης.

Πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐδέησε νὰ παρέλθουν δύο περίπου χιλιετηρίδες, ἵνα ἐπακολουθήσῃ ἑτέρα ἀνάλογος συμβολὴ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ὑψηλὴν κορυφὴν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν σειρὰν τῶν οἰκονομολόγων, ἀνάλογον πρὸς τὴν ὁποίαν δυσχερῶς ἀνευρίσκομεν ἕκτοτε μετὰ πορείαν εὖο περίπου χιλιετηρίδων ἀπὸ τοῦ πρωτοπόρου, δηλαδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Πράγματι μεταξὺ δηλαδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἱδρυτοῦ, δηλαδὴ τοῦ A. Smith, ὅστις ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πρωτοπόρου, δὲν παρεμπίπτει συμβολὴ μεγαλύτερας ἢ ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν οὐχὶ μόνον τοῦ κατὰ τὸν Μεσαίωνα δράσαντος Thomas d'Aquin, ὑποστάντος, ὡς γνωστὸν, σαφέστερον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους (βλέπε σχετικῶς P. Gemähling, op. cit. σελ. 21 καὶ ἐπ.), ἀλλὰ καὶ τοῦ R. A. Cantillon (1680-1773 μ.Χ.) ἢ τοῦ W. Petty (1623-1687 μ.Χ.) ἢ τοῦ Contillace (1715-78 μ.Χ.), οἵτινες ἐγγὺς πρὸ τοῦ A. Smith συνέγραψαν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἄφθονον οἰκονομικὸν ὕλικόν καὶ μορφήν οἰκονομίας, ἥτις κατὰ πολὺ εἶχε διευρυνθῆ, ἢ δὲ οἰκονομικὴ δραστηριότης εἶχε προσλάβει μεγάλην ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν οὐδὲ κὰν προσήγγιζεν ἡ περίοδος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅταν ἀνέλυε τὰς περὶ οἰκονομίας ἰδέας του. Ὡς εἰδικώτερον παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Eric Roll, αἱ ἰδέαι τοῦ Ἀριστοτέλους κυρίως ἀναφέρονται πρῶτον περὶ τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀντικειμένου τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης (Οἰκονομικῆς), δεύτερον περὶ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐνοίας καὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ τρίτον περὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς χρησιμότητος τοῦ «νομίσματος - χρήματος» (4). Ἄλλ' ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἀνωτέρω θέματα.

Ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνωτέρω θέματα τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἀνευρίσκεται κυρίως εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικά» καὶ δὴ εἰς τὸ βιβλίον Α', ὡς καὶ εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικά Νικομάχεια», ἰδίως δὲ βιβλίον Ε', Κεφάλαιον IV, V καὶ VIII. Τὰ περιορισμένα ὄρια τῆς εἰσηγήσεως ἡμῶν δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν σκέψιν του καὶ εἰς ἄλλα ἔργα αὐτοῦ.

Ἄλλωστε καὶ τῶν μνημονευθέντων ἔργων κατὰ τὸ δυνατόν ἐν συνεχείᾳ γίνεταί μνεῖα (5). Ἐξαίρομεν ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τὸν τίτλον Πολιτικά, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἡ Ἀνθρωπότης θὰ ἀντλή βαθυστοχάστους γνώσεις.

4) Πρβλ. σχετικῶς Eric Roll, A History of Economic Thought, New York 1947, σελ. 24. Ἡ ἐργασία αὕτη μετεφράσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Δι' ὃ βλέπε ὁμοίως Ἀριστ. Σίδερι, Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως (μετάφρασις τῆς προμνησθείσης ἐργασίας τοῦ Καθηγητοῦ Roll), Ἀθήναι 1954, σελ. 27.

5) Τὰ Ἠθικά Νικομάχεια κατὰ τινα παράδοσιν ἔλαβον τὸν τίτλον λόγῳ τῆς ἀφιερῶσεώς των εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὀνομαζόμενον Νικόμαχον ἢ ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδημοσίευσεν τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του Νικομάχου. Βλ. ἐκτενέστερον Ἠθικά Νικομάχεια, ἔκδοσις Παπύρου, σελ. 18.

Σποραδικῶς ὁ Ἄριστοτέλης ἐκθέτει ἰδέας οἰκονομικὰς καὶ εἰς τὴν Ῥητορικὴν. Περισσότερον ὅμως εἶναι πλούσιος εἰς οἰκονομικὰς ἰδέας εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια, ὡς καὶ τὰ Πολιτικά.

Τὸ εἰς τὸν Ἄριστοτέλην ἀποδιδόμενον εἰδικὸν ἔργον περὶ τῶν Οἰκονομικῶν, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν γνώμην δὲν εἶναι γνήσιον ἔργον αὐτοῦ⁶⁾.

Ὅπως δὲ ποτε ὅμως καὶ τοῦτο παρὰ τὰ μειονεκτήματά του εἶναι ἄξιον προσοχῆς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία βιβλία. Τὸ πρῶτον βιβλίον εἶναι μᾶλλον περίληψις τῶν Πολιτικῶν. Τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Οἰκονομικῶν ἐνδιαφέρει τὴν Δημοσίαν Οἰκονομικὴν, ὃ δὲ συγγραφεὺς διακρίνει τέσσαρας τύπους οἰκονομῶν, τὴν βασιλικὴν, σατραπικὴν, τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἰδιωτικὴν, ἐν συνειδήσει τὸ β' μέρος, εἶναι ἱστορικόν. Τὸ τρίτον βιβλίον δισώθη εἰς δύο λατινικὰς μεταφράσεις.

Ἀποπειρώμεθα κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς γενικὰς γραμμὰς νὰ ἐμφανίσωμεν τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν τοῦ Ἄριστοτέλους, ὡς αὕτη συναγεται ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικά», ὡς καὶ ὑπὸ τίτλον «Ἠθικὰ Νικομάχεια».

II. Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἐννοίας τῆς Οἰκονομικῆς κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἄριστοτέλους

Πλήρες σύστημα οἰασθήποτε ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἔργον οὔτε ἐνὸς ἐρευνητοῦ, οὔτε ἔργον βραχείας χρονικῆς περιόδου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη ἐν πρώτοις εἶναι προῖον τῆς μακρᾶς κοινῆς ζωῆς λαῶν τε καὶ κρατῶν ἢ Πόλεων.

Εἶναι ἐπίσης δεύτερον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συμβολῆς καὶ ἐπιμόνου ἐρεύνης συγγραφέων πολλῶν ἐποχῶν.

Ὁ Ἄριστοτέλης, ὡς ἤδη ἔχομεν ἀναφέρει, δικαίως περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν πρωτοπόρων οἰκονομολόγων, καθοδηγῶν κυρίως εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Βεβαίως μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς Ἀρχαιότητος καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην ὁ Ἄριστοτέλης, ἰδίως δὲ διὰ τοῦ προμνησθέντος ἔργου του ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικά» καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὰ Νικομάχεια», εἰσφέρει κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην.

Ἄλλ' οὐχὶ μόνον ὁ Ἄριστοτέλης, ἐπίσης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ζενοφῶν δὲν ἠγνόησαν, καθ' ἡμᾶς, τὴν οἰκονομίαν ὡς ἀντικείμενον ἐπιστήμης, ἐνῶ ἀναγνωρίζεται γενικώτερον, ὅτι ὁ Θουκυδίδης καὶ ἄλλοι Ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Σόλων, Ἡρόδοτος, εἰσέφερον ἀφθονον ὕλικόν πρὸς θεμελίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης.

Βεβαίως ἐν ὄψει τῆς συγχρόνου Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης τόσον εἰς τὸν

6) Βλέπε σχετικῶς τὴν βαρυσημάντου ἀξίας μελέτην τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Α. Μ. Ἀνδρεάδου, Περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν τοῦ Ἄριστοτέλη καὶ τῆς Σχολῆς του, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ βιβλίου Β' τῶν Οἰκονομικῶν. Ἡ μελέτη περιελήφθη εἰς τὰ Ἄνδρεια Μ. Ἀνδρεάδου Ἔργα, ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, Τόμος Α', Ἀθῆναι 1938, σελ. 23 καὶ ἐπ.

Ἄριστοτέλην, ὅσον καὶ εἰς πάντα ἄλλον συγγραφέα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, δὲν θὰ ἀνεύρωμεν πλήρες σύστημα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην, ὡς ἐν σύνολον, ὅσον καὶ ἂν ὁ Γάλλος σοφὸς Barthélemy Saint-Hilaire χαρακτηρίζει τὸν Ἄριστοτέλην ὡς δημιουργὸν (7) τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, ἐθεώρουν τὴν Πολιτικὴν ὡς τὴν Βασιλίσσαν τῶν Ἐπιστημῶν. Ἄλλὰ τὰ ἔργα τούτων οὐχὶ μόνον ἀφθοοῦν οἰκονομικῶν γνώσεων, περιέχουν ἐπίσης πολλὰς ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Καθ' ἡμᾶς ὁ ἐρευνητὴς εἰς τὸ σύνολον τῶν ἔργων τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ὡς ἐκ τοῦ πλοῦτου τῶν ἰδεῶν τῶν καὶ τῶν γνώσεών των, θὰ δυνηθῆ νὰ συνθέσῃ σύστημα, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν τότε περίοδον τῆς οἰκονομίας καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἀρχάς, αἵτινες διαμορφώνουν τὴν οἰκονομίαν, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἶχε γραφῆ ἀνάλογον σύστημα, ἀλλὰ δὲν περιεσώθη.

Ἄλλὰ ἄς ἀποπειραθῶμεν νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἰδέας τοῦ Ἄριστοτέλους ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενον τῆς Οἰκονομικῆς, ἐπίσης δὲ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν ποῖαι εἶναι αἱ ἀντιλήψεις του περὶ τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς παραγωγῆς.

Καὶ πρῶτον τόσον ὁ Ξενοφῶν (8), ὅσον καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, θεωροῦν τὴν οἰκονομίαν, ὅτι εἶναι ἀντικείμενον ἰδίας Ἐπιστήμης. Οὕτω κατὰ τὸν Ἄριστοτέλην «πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη ἰατρικῆς μὲν γὰρ ὑγεία... οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος» (9). Ἐξ ἄλλου ὁ Ἄριστοτέλης εἰς τὸ προμνησθὲν ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιτικά», ἀναλύων, ὅτι ἡ πόλις εἶναι ὑπεράνω ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν καὶ ἀπὸ ἕκαστον μέλος αὐτῆς, ἐκ τούτου καταλήγει, ὅτι εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ πόλις εἶναι ὑπεράνω ἕκαστου ἀτόμου, διότι ἐὰν ἕκαστος ἀποχωριζόμενος ἀπὸ τὸ σύνολον—τὴν Πόλιν—καθίσταται μὴ αὐτάρκης, θὰ εὐρεθῆ εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἕκαστον μέρος τοῦ σώματος ἐν σχέσει μὲ τὸ σύνολον—τοῦ σώματος—(Πολιτικά Α' 1253β, ἑκδοσις Παπύρου, σελ. 25). Ὁ Ἄριστοτέλης, ὡς γνωστόν, θεωρεῖ τὴν «Πόλιν» ὡς τὴν Πολιτείαν καὶ οὐχὶ τὴν πόλιν ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὀνομασίαν (10), εἰς τὴν αὐτάρκειαν τῆς ὁποίας ἀπο-

7) Βλέπε σχετικῶς Barthélemy Saint-Hilaire, Préface de la traduction de la Politique d' Aristote, σελ. 4 καὶ 11.

8) Ὁ Ξενοφῶν γράφει «Οἰκονομία ἐπιστήμη τινός. . . . καὶ τῆς οἰκονομίας ἔργον ἔστιν. . . . εὐ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον», Οἰκονομικός Α, 1.

9) Ἄριστοτέλους, Ἠθικά Νικομάχεια, Α' 1094α 5, τῆς δὲ περὶ τῆς ὁ λόγος περικοπῆς ἢ μετάφρασις εἶναι «ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουν πολλαὶ πράξεις καὶ τέχναι καὶ ἐπιστήμαι ὑφίστανται ἐπίσης καὶ πολλοὶ σκοποὶ, ἢ ἰατρικὴ π. χ. ἔχει σκοπὸν τὴν ὑγείαν. . . . καὶ ἡ οἰκονομικὴ τὸν πλοῦτον». Βλέπε μετάφρασιν, Βιβλιοθήκη Παπύρου, σελ. 29, ὁμοίως Nicomachean Ethics in the Works of Aristotle, Encyclopaedia Britannica, Inc., Chicago 1952, Vol, 11, 1094 α 5.

10) «Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινὸς ἕνεκεν συνεστηκυίαν» . . . . « ἢ δὲ ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις

βλέπει, γράφων «Ἐπει δὲ φανερόν ἐξ ὧν μορίων πόλις συνέστηκεν ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν· πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκιῶν, οἰκονομίας δὲ μέρη ἐξ ὧν πόλιν οἰκία συνέστηκεν· οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων...». Πολιτικά Α' 1253β, ἰδίᾳ καὶ αὐτόθι Η. 9, 1329α.

Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρῶν—Πολιτικά Α' 1253β,—γράφει ὅτι, ἀφοῦ γνωρίζομεν τὰ μέρη, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν πόλιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας. Συνεχίζων δὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὀπισημίου ἀπαράμιλλος συγγραφεὺς, ὅπου γίνεται μνεῖα περὶ τῶν μερῶν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας γράφει· «Ἔστωσαν δὲ αὐταὶ τρεῖς ὡς εἵπομεν», (δηλαδὴ ἡ τοῦ συζύγου—δεσποτική—, ἡ τῆς συζύγου—, γαμικὴ—, ἡ τοῦ πατρὸς—, πατρικὴ).

Ἀπὸ τοῦδε διευκρινίζομεν, ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ οἰκονομία τοῦ οἴκου (οἰκονομικὴ) ἔχει ὡς ἔργον τὸν πορισμὸν τῶν μέσων τῆς διατροφῆς, τὰ ὅποια προέρχονται ἐξελικτικῶς ἐκ τῆς ἀλιείας, τῆς κτηνοτροφίας, τοῦ πολέμου, τέλος δὲ τῆς γεωργίας, νοεῖ δηλαδὴ τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου. Ἡ μορφή αὕτη τῆς Οἰκονομίας εἶναι ὁ πρωτόγονος τρόπος ἀποκτῆσεως ἀγαθῶν. Καὶ αἱ ἀπόψεις αὐταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους προλέγουσιν τὸ στάδιον τῆς οἰκονομίας τῆς πόλεως, ὡς ἀνευρίσκειται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ εἰς τὴν ἱστορικὴν Σχολὴν ἀνήκοντος Γερμανοῦ Καθηγητοῦ Karl Bücher, περὶ τῶν σταδίων τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας, ἣτις τόσῃν ἀπήχησιν, ὡς γνωστόν, ἀνεῦρεν εἰς τὴν οἰκονομικὴν διδασκαλίαν, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος αἰῶνος⁽¹¹⁾ ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας τῆς Οἰκονομίας καὶ τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς.

Ἄλλ' ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάλυσιν, γράφων· «Ἔστι δὲ μέρος ὃ δοκεῖ τοῖς μὲν εἶναι οἰκονομία, τοῖς δὲ μέγιστον μέρος αὐτῆς, ὅπως δὲ ἔχει θεωρητέον. Λέγω δὲ περὶ τῆς καλουμένης χρηματιστικῆς»⁽¹²⁾. Ἐπὶ λέξει μεταφραζομένου τοῦ κειμένου τούτου τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, νοεῖται ὅτι «ἄλλ' ὑπάρχει καὶ μία ἀκόμη σχέσις, τὴν ὅποیان τινὲς θεωροῦν, ὡς πολὺ σπουδαῖον μέρος αὐτῆς. Λοιπὸν θὰ ἐξετάσωμεν ποῖον εἶναι τὸ ὀρθότερον. Ὅμιλῶ περὶ τῆς ἀφορώσης τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν (ὀνομαζομένης χρηματιστικῆς. «Ἐκδοσις Παπύρου», σελ. 27). Εὐθύς ἀμέσως προσθέτομεν, ὅτι ἡ Χρηματιστικὴ ἀναφέρεται εἰς προηγμένον ἔμμεσον καὶ οὐχὶ ἄμεσον τρόπον ἀποκτῆσεως ἀγαθῶν, διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ Χρηματιστικὴ ἀφορᾷ οὐχὶ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὕλης—τὸ πορίζεσθαι—, ἀλλὰ τὴν χρῆσιν τῆς ὕλης—τὸ χρῆσασθαι—. Οὕτως.

ἤδη πάσης ἔχουσα πέρασ τῆς αὐταρκείας, ὡς ἔπους εἶπεῖν, γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἐνεκεν, οὕσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. . . . Πολιτικά Α' 1252, ἀλλαχοῦ δὲ «αὐδαίμονα δὲ πόλιν οὐκ εἰς μέρος τί βλεψάντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας», (Πολιτικά Η. 9, 1329 α).

11) Πρβλ. σχετικῶς Π. Β. Δερτιλῆ, Μαθήματα Ἱστορίας Οἰκονομικοῦ Βίου, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 55 καὶ ἑπ., Ζ. Ζολώτα, Ἡ θεωρία τοῦ Bücher περὶ τῶν οἰκονομικῶν σταδίων καὶ ἡ παγκόσμιος οἰκονομία, Ἀθήναι 1930, ἰδίως δὲ Karl Bücher, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1922.

12) Πολιτικά Α' 1253β, 3.15.

εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ὑφάσματος ἢ Οἰκονομικὴ παρέχει τὰ ἔρια, ἢ δὲ Χρηματιστικὴ ἀφορᾷ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑφαντοῦ πρὸς κατασκευὴν τοῦ ὑφάσματος, προοριζομένου πρὸς κάλυψιν ἀνάγκης. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου λοιπὸν καὶ ἡ Χρηματιστικὴ, ὡς πρέπει νὰ δεχθῆ τις, ἀνήκει εἰς τὴν Οἰκονομικὴν, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν Ἄριστοτέλην, ὅστις γράφει εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια : «...Οὕτω γὰρ αἰεὶ ἔσται ἀλλαγὴ, εἰς δὲ τοῦτο κοινωνία... οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν⁽¹³⁾...». Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ἐκάστου ἀγαθοῦ γίνεται διπλῆ χρῆσις, δηλαδὴ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τούτου, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐπιζητῆται ἡ συσσώρευσις τῶν ἀγαθῶν, χάριν τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ πρὸς ἐπίτευξιν κέρδους, ὅτε γίνεται λόγος περὶ τῆς Χρηματιστικῆς.

Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς εἰσηγήσεώς μας ἐπανερχόμεθα ἐπὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Χρηματιστικῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Ἄριστοτέλης συζητεῖ, ἔαν καὶ αὕτη εἶναι Οἰκονομικὴ, δηλαδὴ ἂν ἀνήκῃ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν.

Ὅπωςδῆποτε ἡ παράθεσις κειμένων ἐκ τῶν γραφῶν τοῦ Ἄριστοτέλους, τῶν ὁποίων ἀνωτέρω γίνεται μνεία, ὅσον καὶ ἂν γίνεται ἐνταυθα διακεκομμένη παρ' ἐμοῦ καὶ εἶναι περιωρισμένη, φρονῶ ὅμως, ὅτι εἶναι ἱκανή, ὅπως σχηματῆσις ἐκ ταύτης ὁ ἀναγνώστης τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ἥτις τόσῃ ἀπήχησιν προσλαμβάνει κατὰ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν διδασκαλίαν, δὲν παραλείπει δὲ καὶ τὴν μέθοδον τῆς μακροοικονομικῆς θεωρήσεως τῆς οἰκονομίας, ἥτις καὶ αὕτη ἀποτελεῖ ἤδη ἐν γνώρισμα—μέθοδον—τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς ἐρεῦνης μὲ τὴν διαφορὰν τῶν χρονικῶν περιόδων. Πράγματι ἀντὶ τῆς οἰκονομίας τῆς πόλεως καὶ τῆς εὐημερίας αὐτῆς, θεωρουμένης ὡς ἐν σύνολον, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἄριστοτέλους, κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ὑπὸ τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους συνεχῶς ἐκτυλίσσεται ἡ οἰκονομία, ἔχει αὕτη διαπλατυνθῆ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περίοδον, ὅπου ὁ Ἄριστοτέλης ἔζη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄριστοτέλης ἐκ τῶν μορίων τῆς τότε οἰκονομίας προχωρεῖ εἰς τὸ σύνολον τῆς οἰκονομίας, ἥτις ἦτο ἡ οἰκονομία τῆς «πόλεως», τὴν αὐτάρκειαν καὶ εὐημερίαν τῆς ὁποίας ἔθετεν ὡς τελικὸν σκοπὸν, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ Πλάτων. Βλέπε δύο ὁμιλίας Κ. Τσάτσου, Προέδρου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Πλάτωνος Πολιτικά. Ι. Οἱ σκοποὶ τῆς Πολιτείας, ΙΙ. Οἱ Ἄρχοντες καὶ οἱ Νόμοι, Ἀθῆναι 1966. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 41, 1966).

Δικαίως λοιπὸν ὁ Καθηγητὴς Eric Roll γράφει, ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο ὁ πρῶτος μίᾳ σειρᾷ μεταρρυθμιστῶν, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἄριστοτέλους ἦτο ὁ πρῶτος ἀναλυτικὸς οἰκονομολόγος, the first analytical economist⁽¹⁴⁾.

13) Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1133β, Ε' 17-20, ἦτο μεταφραζομένου τοῦ χωρίου τούτου νοεῖται, ὅτι «Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μόνον καθίσταται δυνατὴ ἡ συναλλαγὴ καὶ ἡ ὑπαρξὶς κοινωνίας. . .», «διότι ἄνευ ἀνταλλαγῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρῃ κοινότης ἀγαθῶν. . .», ἔκδοσις Παπύρου, σελ. 261.

14) Πρβλ. Eric Roll, op. cit., σελ. 22.

Ἄλλα προχωροῦντες περαιτέρω εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπευθυμίζομεν, ὅτι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ πλοῦτου, ἡ τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ σημασία τοῦ ἔμπορίου δὲν ἀγνοοῦνται εἰς τὰς γραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, λαμβανομένων πάντοτε ὑπ' ὄψιν τῶν ὄρων καὶ ἰδεῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἡ οἰκονομία κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ἐκτυλίσσεται⁽¹⁵⁾.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὥρισε τὸν πλοῦτον ὡς ἀκολούθως «ὁ δὲ πλοῦτος ὀργάνων πλήθος ἐστὶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν»⁽¹⁶⁾. Ἀπὸ τὸν ὄρισμὸν αὐτὸν δὲν ἀπομακρύνεται καὶ ὁ John Stuart Mill, δέχεται δὲ τὸν ὄρισμὸν ὡς φιλοσοφικῶς ὀρθόν, ἀλλ' εἶναι πολὺ γενικός⁽¹⁷⁾.

Ἄλλαχοῦ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «χρήματα δὲ λέγομεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματα μετρεῖται»⁽¹⁸⁾. Οὕτως, ὡς μόνον στοιχεῖον τοῦ πλοῦτου εἶναι ἡ δυνατότης τῆς ἀνταλλαγῆς, ἀσχέτως ἂν τὰ χρήματα εἶναι ὑλικά ἢ ἄϋλα⁽¹⁹⁾,

15) Περὶ τῆς Οἰκονομίας τῆς Ἀρχαιότητος μεταξὺ ἄλλων βλέπε Λαζ. Χουμανβιδου, Μαθήματα Ἱστορίας Οἰκονομικοῦ Βίου. τ. Α', Ἀθῆναι 1969, Ἀριστ. Σίδερι, Ἱστορία Οἰκονομικοῦ Βίου, Ἀθῆναι 1950, Π. Β. Δερτιλῆ, Παραδόσεις Ἱστορίας Οἰκονομικοῦ Βίου, Θεσσαλονίκη - Ἀθῆναι, 1966, Ἀνδρ. Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν Χρόνων, Ἀθῆναι 1918, A. Fanfani, Poëmi Omerici e Economia Antica, Milano 1960, A. Boeck, Die Staatshaltung der Athener, Berlin 1886.

16) Πολιτικά Α' 8, 4. Βλέπε ἐπίσης P. Gemähling, op. cit., σελ. 6, ὅπου κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην La Richesse est la collection (πλήθος) des instruments, (ὀργάνων) de la Société Domestique et de la Société Politique. (Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν).

17) Πρβλ. J. St. Mill, Principles of Political Economy, Preliminary Remarks, ὡς καὶ μετάφρασιν εἰς τὴν Γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Courcelle Seneuil, Principes d'Économie Politique, tome premier, Paris 1861, Observations Préliminaires, σελ. 9, ὅπου ἀναγράφεται, ὅτι: On a proposé de définir la Richesse par le mot instrument; on entendait par là non pas seulement les outils et les machines, mais encore toute l'accumulation possédée par les individus et les Nations. Κατωτέρω ὁμοῦς ὁ J. St. Mill περιλαμβάνει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοῦτου, toutes les choses utiles ou agréables, qui possèdent une valeur échangeable.

18) Ἠθικά Νικομάχεια Δ, Ι, ἔκδοσις Παπύρου, Βιβλίον ΙV, σελ. 180, ὅπου ἡ μετάφρασις «χρήματα δὲ ὀνομάζομεν ὅλα ἐκεῖνα, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων ὑπολογίζεται διὰ νομισμάτων».

19) Πρβλ. Θαλῆ Κουτούπη, Ἡ Οἰκονομικὴ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι, 1907, σελ. 171. Πρόκειται περὶ ἐργασίας ἐκτενοῦς καὶ ἐπιμελημένης. Σχολιάζων ὁ Καθηγητὴς MacLeod τὸν ὄρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ πλοῦτου, γράφει ὅτι ἐκ μόνης τῆς φράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους - Ἠθικά Νικομάχεια - παρήχθη ὀλόκληρος ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη, «ὡς ἡ ὑψηκορμος δρῦς ἀναπτύσσεται ἐκ τῆς μικροσκοπικῆς βαλάνου». Πρβλ. MacLeod, History of Economics, London 1896, σελ. 51. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «πλοῦτος δ' ἐστὶν τῶν χρησίμων», Ἠθικά Νικομάχεια Δ'. 1120α, εἰς δὲ Πολιτικά Α' 1096α γράφει «ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν χρησίμων γὰρ καὶ ἄλλου χάριν». Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ρητορικὴν 1361α ὀρίζει τὸν πλοῦτον «... πλοῦτος δὲ μέρη νομισματος πλήθος, γῆς, χωρίων κτήσις πληθεῖ καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διαφερόντων, ἔτι δὲ ἐπίπλων κτήσις καὶ ἀνδραπόδων καὶ βοσκημάτων πληθεῖ καὶ κάλλει διαφερόντων, ταῦτα δὲ πάντα (οἰκεία) καὶ ἀσφαλῆ καὶ ἐλευθέρια καὶ χρήσιμα. Ἐστὶν δὲ χρήσιμα μὲν μᾶλλον τὰ κάρπιμα, ἐλευθέρια δὲ πρὸς ἀπόλαυσιν.

νοούνται δὲ ὄργανα ὑλικά ἢ ἄϋλα τῆς Οἰκιακῆς Οἰκονομίας καὶ Πολιτικῆς Οἰκοτομίας (οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν).

Δὲν σκοποῦμεν νὰ ἀφιερῶσωμεν ἐκτενῆ ἑνασχόλησιν περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοῦτου, ὡς αὕτη νοεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οἵτινες μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἀποκλειστικῶς ἢ ἐπίσης κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἠσχολήθησαν μετὰ τὴν ἐν λόγῳ ἔννοιαν τοῦ πλοῦτου. Ἐξ ὅσων ὁμως ἀνωτέρω γράφομεν, φρονοῦμεν, ὅτι ὁ ἀναγνώστης ἔχει πεισθῆ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προσέφερον ἀξιωματικώτερον εἰσφορὰν καὶ ἐν προκειμένῳ. Καθ' ἡμᾶς καὶ ὁ Adam Smith ἐπηρέασθη ἐν προκειμένῳ καὶ ἀπὸ τὰς γραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅταν ἐκτὸς τῶν ἄλλων, περὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ δυνατόν σχετικῶς λέγομεν, ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Adam Smith ἔχει τὸν τίτλον *An inquiry into the nature and the causes of the wealth of nations*, τὸν δὲ πλοῦτον, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς θέμα τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Ἐπὶ πλέον εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρήσῃ πῶς ὁ Smith εἰς τὰ πρῶτα Κεφάλαια (I-VI) τοῦ ἔργου κατὰ πολὺ συμπίπτει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην.

Ἄλλ' ἵνα διευκρινήσωμεν τὴν κατ' Ἀριστοτέλην ἔννοιαν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς παραγωγῆς, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν εἰσῆγησιν ἡμῶν, ἐξετάζοντες τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς Χρηματιστικῆς, ἣτις ὡς ἔχομεν ἀνωτέρω ἀναφέρει ἀφορᾷ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διστάζει νὰ κατατάξῃ τὴν Χρηματιστικὴν εἰς τὴν Οἰκονομίαν, γράφων «ἔστι δὲ τὸ μέρος οὗ δοκεῖ τοῖς μὲν εἶναι οἰκονομία, τοῖς δὲ μέγιστον μέρος αὐτῆς⁽²⁰⁾, ὅπως δ' ἔχει θεωρητέον», (δηλαδὴ νοεῖται, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ ἐξετάσωμεν ποῖον εἶναι τὸ ὀρθότερον). Καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀριστοτέλης προσθετεῖ: «Λέγω δὲ περὶ τῆς καλουμένης χρηματιστικῆς». Προφανῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν προκειμένῳ ἀναφέρεται εἰς τὸν ὄρισμόν τοῦ Ζενοφῶντος, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 629 ὑποσημ. 8, ὅπου μνημονεύεται ὁ ὄρισμός τοῦ Ζενοφῶντος καὶ καθ' ὃν «οἰκονομίας ἔργον ἔστιν... εὐ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον», ὁ δὲ ὄρισμός οὗτος προφανῶς δὲν περιλαμβάνει τὴν Χρηματιστικὴν.

Διὰ τῆς Χρηματιστικῆς λοιπὸν νοεῖται ἡ ἀπόκτησις ὑλικῶν ἀγαθῶν (παραγωγῆς), ἣτις δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν κάλυψιν ἀναγκῶν ἀτόμων ἢ ὁμάδος ἀτόμων, ἀλλὰ τὸ κέρδος διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας τῶν παραγομένων, ὅτε ἡ αὐξησις τοῦ κέρδους καὶ ἡ χάριν τούτου προσπάθεια δὲν ἔχουν ὄρια εἰς ποσότητα καὶ ποιότητα⁽²¹⁾. Ἐὰν ὁμως ἐμβαθύνῃ τις εἰς τὴν

κάρτιμα δὲ λέγω ἀφ' ὧν αἱ πρόσοδοι, ἀπολαυστικά δὲ ἀφ' ὧν μηδὲν παρὰ τὴν χρῆσιν γίνεται ὅ τι καὶ ἄξιον».

20) Πολιτικά Α' 3, 1253b in fine, 15·20. Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω ἐν σελίδι 630 καὶ ἑπ.

21) Πρβλ. Θ. Κουτούπη, *op. cit.*, σελ. 151, Πολιτικά Α' 1257α «ἔστι δὲ γένος ἄλλο κτητικῆς, ἣν μάλιστα καλοῦσι, καὶ δίκαιον αὐτὸ καλεῖν, χρηματιστικὴν, δι' ἣν οὐδὲν δοκεῖ πέρασ εἶναι πλοῦτου καὶ κτήσεως». Μεταφραζομένου τοῦ χωρίου τούτου, νοεῖται: Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς κτήσεως ὑπάρχει καὶ εἰς ἄλλος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ὀνομάζεται, καὶ πολὺ δίκαιως, Χρηματιστικὴ διὰ τὴν ὁποίαν μάλιστα δὲν ὑπάρχει ὄριον πλοῦτου καὶ ἀποκτημάτων. (Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 43).

σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, φρονοῦμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται, ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι δύο εἰδῶν, ἤτοι ὁ κ α τ ᾱ φ ύ σ ι ν (φυσικός), τὸν ὅποιον ἐξετάζει ἡ Οἰκονομική ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἠθικῆς, ὡς καὶ ἄπειρος πλοῦτος, τὸν ὅποιον ἡ Χρηματιστικὴ ἀφορᾷ. Ὡς κ α τ ᾱ φ ύ σ ι ν πλοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν ἀπόκτησιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἴτε δι' ἀνταλλαγῆς, ἀποβλέπει δὲ ἡ ἀπόκτησις τοῦ κατὰ φύσιν πλούτου εἰς τὴν χ ρ ῆ σ ι ν κτήσεως πρὸς ὠ ρ ι σ μ ῆ ν ο ν σ κ ο π ὄ ν, ἐνῶ ὁ π α ρ ᾶ φ ύ σ ι ν πλοῦτος ἀφορᾷ τὴν Χ ρ η μ α τ ι σ τ ι κ ῆ ν καὶ ὁ πλοῦτος αὐτὸς ἀφορᾷ εἰς κτήσιν ὑλικῶν ἀγαθῶν οὐχὶ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, ἀλλὰ πρὸς αὔξησιν τῆς κτήσεως τοῦ πλούτου, διότι τὸ παρ' αὐτῆς ἀποκτώμενον ἔχει τὴν περαιτέρω αὔξησιν (συσσώρευσιν) ἐπ' ἄπειρον, «οὕτω καὶ ταύτης τῆς Χρηματιστικῆς οὐκ ἔστιν τοῦ τέλους πέρας»⁽²²⁾, εἶναι δὲ προῖον ἐμπειρίας τινὸς καὶ τέχνης⁽²³⁾. Ὁ διὰ τοῦ ἐμπορίου, δηλαδὴ τῆς ἐ μ π ο ρ ί α ς (χονδρικοῦ ἐμπορίου) καὶ κ α π η λ ι κ ῆ ς (λιανικοῦ ἐμπορίου) κτώμενος πλοῦτος, χαρακτηρίζεται ὡς ἔχων σκοπὸν τὴν ἀπόκτησιν (συσσώρευσιν) χρήματος ἐπ' ἄπειρον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνει τοὺς φρονοῦντας, ὅτι σκοπὸς τῆς Οἰκονομικῆς εἶναι ἡ ἐπ' ἄπειρον αὔξεις τοῦ χρήματος, θεωρεῖ δ' αὐτούς, ὅτι ἀσχολοῦνται περὶ τὸ ζῆν, ἀλλὰ μὴ τὸ εὖ ζῆν (Πολιτικά Α' 1258α).

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ Οἰκονομικῆς ὁδηγοῦν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπικρίσιν καὶ τῆς ὀ β ο λ ο σ τ α τ ι κ ῆ ς, δηλαδὴ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ νομίσματος ἐπὶ τόκῳ ἢ ἄλλως τὴν παραγωγὴν νομίσματος ἀπὸ νόμισμα²⁴ (Πολιτικά Α' 1258 β).

Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ εἰδικώτερον τὰς ἀπόψεις περὶ τοῦ νομίσματος τοῦ Ἀριστοτέλους.

III. Αἱ περὶ τὸ νόμισμα ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους

Ἄν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης κατεδίδακε τὴν τοκογλυφίαν, ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης π ρ ῶ τ ο ς διατυπώνει σαφῶς τὰς τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων λειτουργιῶν τοῦ νομίσματος, αἵτινες εἶναι ἀποδεκταὶ εἰς τὴν σύγχρονον βιβλιογραφίαν τῆς Οἰκονομικῆς.

Πράγματι ἕκτοτε ὁ Ἀριστοτέλης τόσον εἰς τὰ Πολιτικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ Ἠθικά Νικομάχεια προσδιορίζει οὐχὶ μόνον τὰς λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α ς τοῦ νομίσματος, ὡς γράφει ὁ πρό τινος ἀποθανῶν διάσημος Καθηγητῆς J. A. Chumpeter⁽²⁴⁾. Προσδιορίζει συνάμα, καθ' ἡμᾶς, καὶ τὰς ἰ δ ι ὀ τ η τ α ς.

22) Πολιτικά Α' 1257, 9, βλέπε ἐπίσης K. G. Varvoutis, Die Beschänkungen der Wirtschaftlichen Tätigkeit in der Antike, (Seminararbeit, bei prof. Tuchtfeldt), Bern, 1968, σελ. 48, ἐνθα μετ' ἐπιμελείας ἐπεξεργάζεται τὰ κείμενα. Βλέπε ὁμοίως Λ α ζ. Χ ο υ μ α ν ἰ δ η, Μαθήματα Ἱστορίας Οἰκονομικῶν Θεωριῶν, Ἀθῆναι 1969, σελ. 28 καὶ ἐπ. καὶ αὐτόθι πλουσίαν βιβλιογραφίαν.

23) Πολιτικά Α' 1257 α, 9 5.

24) Πρβλ. J. A. Chumpeter, History of Economic Analysis, Oxford University Press, New York 1954, σελ. 62 καὶ ἐπ.

του νομίσματος, ίνα είναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τοῦτο τὰς λειτουργίας αὐτοῦ.

Καὶ πρῶτον σαφῶς προσδιορίζει τὴν λειτουργίαν τοῦ νομίσματος ὡς ὄργανον τῶν συναλλαγῶν, μεταξύ ἄλλων γράφων, «..... ξενικωτέρας γὰρ γενομένης τῆς βοήθειας τῶ εἰσάγεσθαι ὧν ἐνδεεῖς καὶ ἐκπέμπουσιν ὧν ἐπλεόναζον ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ νομίσματος ἐπορίσθη ἢ χρήσις (25).....». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «διότι ἕκαστον εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἀναγκαῖον πρὸς τὸ ζῆν δὲν ἦτο εὐμετακόμιστον». Οὕτως, ὁ Ἀριστοτέλης προσδιορίζει τὴν ἰδιότητα τοῦ εὐμετακόμιστου, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἔχη τὸ νόμισμα, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν λειτουργίαν του, ὡς ὄργανον τῶν συναλλαγῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁμοῦς ὁ Ἀριστοτέλης προσδιορίζει καὶ ἑτέραν ἰδιότητα τοῦ νομίσματος, δηλαδὴ τὴν τοῦ εὐμεταχειρίστου τοῦ νομίσματος, ἣτις εἶναι ὁμοῦς ἀναγκαῖα, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ νόμισμα τὰς λειτουργίας του, τὴν τοῦ ὄργανου τῶν συναλλαγῶν καὶ τὴν τοῦ μέτρου ἀξιών.

Ἐξ ἄλλου δεύτερον ὁ Ἀριστοτέλης προσδιορίζει καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ νομίσματος ὡς μέτρου τῶν ἀξιών, ἐν συνεχείᾳ γράφων «Οὐ γὰρ εὐβάστακτον ἕκαστον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων διὸ πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέθεντο..... οἷον σίδηρος καὶ ἄργυρος..... ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτούς» (26). Τὸ χωρίον τοῦτο μεταφράζεται ὡς ἀκολουθῶς. «Διότι ἕκαστον ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν δὲν ἦτο εὐμετακόμιστον. Δι' ὃ χάριν τῶν ἀνταλλαγῶν συνεφώνησαν νὰ δίδουν καὶ νὰ λαμβάνουν... κάτι..... εὐμεταχειρίστον... ὡς π.χ. ὁ σίδηρος ἢ ἄργυρος ἢ κάτι ἄλλο τοιοῦτον, τοῦ ὁποῖου καθώρισαν κατ' ἄρχὰς τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάρος, εἰς τὸ τέλος δὲ τοῦ ἔθεσαν καὶ ἰδιαιτέρον γνῶρισμα διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰς συχνὰς μετρήσεις· διότι τὸ ἰδιαιτέρον γνῶρισμα ἐτέθη ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀξίας του». (Πρβλ. Πολιτικά, ἔκδοσις Παπύρου, σελ. 45). Ἡ λειτουργία τοῦ νομίσματος ὡς μέτρου ἀξιών ἀνευρίσκεται καὶ εἰς τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια 1133β,25, ὅπου τὸ χωρίον ἐν μεταφράσει: «Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητος ἢ ὑπαρξίς ἐνός, τὸ ὁποῖον νὰ παριστᾷ κοινὸν μέτρον καὶ μάλιστα δυνάμει μιᾶς θετικῆς συμβάσεως. Δι' ὃ καὶ τὸ μέτρον τοῦτο καλεῖται νόμισμα, διότι καθιστᾷ σύμμετρα τὰ πάντα. μετρεῖται γὰρ πάντα νομίσματι», (ἔκδοσις Παπύρου σελ. 261).

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, προσδιορίζεται καὶ ἡ ἰδιότης τοῦ διαιρετοῦ (εὐβάστακτου) τοῦ νομίσματος. Προσδιορίζεται ἐπίσης καὶ ἑτέρα ἰδιότης τοῦ νομίσματος, ἡ τῆς ὁμογενείας ὡς καὶ τῆς εὐδιακρίτου, ἣτις ἔγκειται ὡς γνωστὸν εἰς τὸ νὰ γίνεται τὸ νόμισμα ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, τὴν ὁποῖαν ἔχουν ὡς ἐκ τοῦ βάρους καὶ τοῦ ἤχου των, ἔχουν δὲ καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ὁμοιογένειαν.

25) Πολιτικά Α' 1257α, 9, 35, τοῦτο δὲ μεταφράζεται ὡς ἀκολουθῶς. «Διότι ὅταν ἡ εἰσαγωγή τῶν ἐλλειπόντων ἤρχισεν νὰ γίνεται ἀπὸ περισσότερον ἀπομακρυσμένης χώρας, τότε κατ' ἀνάγκην ἐγεννήθη τὸ νόμισμα. (Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 45).

26) Πολιτικά, Α' 1257α 9, 40 - 45.

Ἄλλ' ἡ ιδιότης τοῦ διαίρετοῦ τοῦ νομίσματος καὶ ἡ τῆς σταθερότητος τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἐξάιρονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια⁽²⁷⁾.

Ἄλλ' ἀξία μνείας εἶναι ἡ ἐν συνεχείᾳ διαπίστωση τοῦ σοφοῦ ἐρευνητοῦ, ὅπου γράφει «Ὅτε δὲ πάλιν λῆρος δοκεῖ εἶναι τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δ' οὐθέν, ὅτι μεταθεμένων τε τῶν χρωμένων οὐθενὸς ἄξιον, οὔτε χρήσιμον πρὸς οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστὶ καὶ νομίσματος πλουτῶν πολλὰκις ἀπορρήσει τῆς ἀναγκαίας τροφῆς καίτοι ἄτοπον τοιοῦτον εἶναι πλοῦτον οὐ εὐπορῶν λιμῶ ἀπολείται, καθάπερ καὶ τὸν Μίδαν ἐκείνου μυθολογοῦσι»⁽²⁸⁾. Τοῦτο δὲ μεταφράζεται ὡς ἀκολούθως «Ἄλλοι πάλιν θεωροῦν τὸ νόμισμα φλυαρίαν - λῆρος - ἀπλῶς καὶ συμβατικὸν καθ' ὀλοκληρίαν, χωρὶς καμμίαν ἐκ φύσεως ἀξίαν, καὶ ὅτι ἐὰν μεταβληθοῦν αἱ συμφωνίαι διὰ τῶν ὁποίων ἐγεννήθη, δὲν θὰ εἶχε καμμίαν ἀξίαν καὶ δὲν θὰ εἶναι χρήσιμν διὰ τὰ προμηθευθῆ τις ἐκ τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ ὅτι, ἐνῶ τις θὰ ἔχη ἄφθονα χρήματα θὰ στερηθῆ πολλάκις καὶ τῆς τροφῆς, τὴν ὅποιαν χρειάζεται. Ἄν καὶ φαίνεται παράδοξον πῶς ὑπάρχει πλοῦτος, τὸν ὅποιον, ἐνῶ ἔχει τις, κινδυνεύει νὰ ἀποθάνῃ ἐκ πείνης, ὡς ὁ μυθολογικὸς Μίδας.....».

Σαφῆς εἶναι, ὅτι διὰ τῆς προμηθεύσεως διατυπώσεως ὁ Ἀριστοτέλης ὑπαινίσσεται τὴν ἀπώλειαν (ὑποτίμησιν) τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ἣτις κατέστη ἐν φλέγον σύγχρονον φαινόμενον κατὰ τὰς περιόδους τοῦ νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ. Καὶ ὁμοίως ὁ Ἀριστοτέλης πρὸ δύο περίπου χιλιετηρίδων προέβη εἰς τὴν ἐν λόγῳ διαπίστωση.

Τέλος, καθ' ἡμᾶς καὶ ἡ λειτουργία τοῦ νομίσματος, ὡς μέσοι τῆς ἀποταμιεύσεως ἀξίας, δὲν διέφυγε τῆς παρατηρήσεως τοῦ Σταγειρίτου Φιλοσόφου⁽²⁹⁾. Ἐπὶ πλέον ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὰ ἀγαθὰ - πλοῦτον - πρὸς περαιτέρω κτήσιν⁽³⁰⁾.

27) Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1133β, Ε', 8, 17, «Διὸ δεῖ πάντα τετιμηθῆαι. . . οὕτω γὰρ δεῖ ἔσται ἀλλαγῆ, εἰ δὲ τοῦτο κοινωνία. Τὸ δὲ νόμισμα ὡσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαν ἰσάζει. . .». Τοῦ κειμένου τούτου μεταφραζομένου, νοεῖται, ὅτι: Διὰ τοῦτο ὅλων τῶν πραγμάτων ἡ τιμὴ πρέπει νὰ εἶναι ὠρισμένη, διότι μόνον οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ συναλλαγὴ καὶ ἡ ὑπαρξὶς κοινωνίας. Ὅθεν τὸ χρῆμα εἶναι ἐν εἶδος μεσάζοντος χρησιμοποιομένου διὰ τὰ καθιστᾶ τὰ πράγματα συμμετρικά καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ποιότητα». Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 261.

28) Πολιτικά, 1257β, 12-20.

29) Ἠθικὰ Νικομάχεια 1133β, Ε', 8, 12, ὅπου ἀναγράφεται «. . . ὑπὲρ δὲ τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, εἰ νῦν μηδὲν δεῖται ὅτι ἔσται ἐὰν δεηθῆ, νόμισμα οἷον ἐγγυητῆς ἐσθ' ἡμῶν, δεῖ γὰρ τοῦτο φέρουσι εἶναι λαβεῖν. . .». Τοῦ κειμένου μεταφραζομένου, νοεῖται ὅτι: Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς μίαν μελλοντικὴν ἀνταλλαγῆν, ἐφ' ὅσον οὐδεμία παρίσταται πρὸς τὸ παρὸν ἀνάγκη, τὸ χρῆμα καθίσταται ἐγγυητῆς διὰ μίαν τοιαύτην, ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἀτασθὴ ἀπαραίτητος. (Ἐκδοσις Παπύρου. σελ. 261). Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου διαφαίνεται ἡ ἐννοία τῆς ἀποταμιεύσεως τοῦ χρήματος, ἐφ' ὅσον τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ μελλοντικὴν ἀνταλλαγῆν.

30) Πρβλ. σχετικῶς ἐπίσης Eric Roll - Ἄρ. Σίδερι, Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, Ἀθήναι 1954, σελ. 28 καὶ ἐπ.

IV. Αί περί τήν θεωρίαν τῆς ἀξίας ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους

Ἐρχόμεθα ἤδη νά ἐξετάσωμεν εἰς συντόμους γραμμάς τὰς περί τῆς ἀξίας διατυπωθείσας ἀπόψεις ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ ἰδρυτής τῆς Φιλελευθέρως Οἰκονομικῆς Σχολῆς εἰς τὸ δημοσιευθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1776 ἔργον του, ὁ Adam Smith, γράφει, ὅτι ἡ λέξις ἀξία (value) ἔχει δύο διαφόρους σημασίας, τὴν ἀξίαν χρήσεως (value in use) καὶ τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν (value in exchange) ⁽³¹⁾, ἐνῶ ἐπίσης ὁ Quesnay διακρίνει τὴν valeur usuelle καὶ τὴν valeur venale. Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν συγχρόνων διαπρεπῶν Γάλλων καθηγητῶν, J. Marchal, ἐνῶ εἰς τὸ ἀξιόλογον ἔργον του (Cours d'Économie Politique, Paris 1949, τ. Α', σ. 689) γράφει, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας (valeur) εἶναι ἐν φιλοσοφικῶν πρόβλημα, ἐν τούτοις δὲν ἠγνόησε τὴν διττὴν διάκρισιν τοῦ Σταχειρίτου, μνημονεύων ὁμως τοὺς κλασσικούς.

Πρὸ ὅμως δύο χιλιετηρίδων ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραφε, ὅτι «ἐκάστου γὰρ κτήματος διττὴ ἡ χρῆσις ἐστίν, ἀμφοτέροι καθ' αὐτὸ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ὁμοίως καθ' αὐτό, ἀλλ' ἡ μὲν οἰκεία τοῦ πράγματος, ἡ δὲ οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος ἢ τε ὑπόδησις καὶ ἡ μεταβλητικὴ.....» ⁽³²⁾. Μεταφραζομένου τοῦ κειμένου τούτου, νοεῖται: «κατὰ δύο τρόπους γίνεται ἡ χρῆσις ἐκάστου κτήματος, καὶ εἰς ἀμφοτέρους χρησιμοποιοῦν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὁ εἰς εἶναι ὁ ἀρμόζων εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, ὁ ἄλλος δὲ ὁ μὴ ἀρμόζων, δηλαδὴ π. χ. ἡ χρῆσις τοῦ ὑποδήματος εἶναι διττὴ, νὰ τὸ φορῆ τις καὶ νὰ τὸ ἀνταλλάσῃ μὲ ἄλλο εἶδος.....». (Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 43). Ἀλλαχοῦ δὲ εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια ὁ Ἀριστοτέλης γράφει..... «Ὅτι δ' ἡ χρεῖα συνέχει ὥσπερ ἓν τι ὄν, δηλοῖ, ὅτι ὅταν μὴ ἐν χρεῖα ὦσιν ἀλλήλων, ἢ ἀμφοτέροι ἢ ἄτερος, οὐκ ἀνταλλάσσονται, ὥσπερ ὅταν οὐ ἔχει αὐτὸς δέηται τις, οἷον οἴνου διδόντες σίτου ἐξαγωγὴν....» ⁽³³⁾. Μεταφραζομένου τοῦ χωρίου τούτου, νοεῖται ὅτι «Τὸ ὅτι δὲ τοὺς ἀνθρώπους συνέχει ἡ ἀνάγκη μιᾶς συνδεδεικῆς ἐνότητος, προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι, ὅταν δύο ἄτομα δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων ἢ ὅταν τὸ ἐν δὲν χρειάζεται τὸ ἕτερον, οὐδεμία λαμβάνει χώραν ἀνταλλαγῆ ἀγαθῶν. Συμβαίνει ὁμως τὸ ἀντίθετον, ὅταν ὁ εἰς ἔχῃ ἀνάγκην τῶν πραγμάτων τοῦ ἄλλου, π.χ. οἴνου καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἐπιτρέπει τὴν ἐλευθέρην ἐξαγωγὴν σίτου.....» ⁽³⁴⁾. (Ἐκδοσις Παπύρου σελ. 261).

31) Πρβλ. Adam Smith, Wealth of Nations, Book I, Chap. IV, σελ. 29. Ἐξ ἄλλου ὁ Καθηγητὴς Chumpeter γράφει (op. cit., σελ. 60), ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης not only distinguished value in use and value in exchange as clearly as did any later writer, but he also perceived that the latter phenomenon derives somehow from the former.

32) Πολιτικά Α' 1257α, 9.

33) Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε' 1133β, 8.

34) Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε', 1133β, 8.

Ἐξ ὄσων ἀνωτέρω ὁ Ἀριστοτέλης γράφει, προκύπτει, ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀγαθῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δυνατότητος αὐτῶν νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς ἀνάγκας. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν ἀξίαν χρῆσεως ἐνὸς ἀγαθοῦ (ὑποκειμενικὴ ἀξία) ἀπὸ τὴν ἀξίαν ἀνταλλαγῆς αὐτοῦ (ἀντικειμενικὴν ἀξίαν).

Ἀλλαχού ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «...ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς κοινωνίαις ταῖς ἀλλακτικαῖς συνέχει τὸ τοιοῦτον δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθός, κατ' ἀναλογίαν καὶ μὴ κατ' ἰσότητα. Τὸ ἀντιποιεῖν γὰρ ἀνάλογον συμμένει ἢ Πόλις»⁽³⁵⁾. Τοῦ κειμένου τούτου μεταφραζομένου (ᾧρα ἐκδοσιν Παπύρου, σελ. 257), νοεῖται, ὅτι «δι' ἐκάστην ἐπὶ τῆς ἀμοιβαιότητος βασιζομένης κοινωνικῆν σχέσιν ἰσχύει τὸ δίκαιον τῆς ἀνταποδόσεως, ἀλλ' ἀνταποδόσεως κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀναλογίας καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰσότητος, ἡ δὲ ἀνταπόδοσις διασφαλίζει τὴν ἰσορροπίαν τῆς Πολιτείας».

Συνεχίζων τὴν ἀνάλυσίν του ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «ἔστιν δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν ἀνηροῦντο γὰρ ἄν, εἰ μὴ ἐποίει τὸ ποιοῦν καὶ ὅσον καὶ οἷον καὶ τὸ πάσχον ἔπασχε τοῦτο καὶ τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον. Οὐ γὰρ ἐκ δύο ἰατρῶν γίνεται κοινωνία, ἀλλ' ἐξ ἱατροῦ καὶ γεωργοῦ καὶ ὄλως ἑτέρων καὶ οὐκ ἴσων· ἀλλὰ τούτους δεῖ ἰσασθῆναι. Διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πῶς εἶναι, ὧν ἔστιν ἀλλαγὴ. Ἐφ' ὃ τὸ νόμισμα ἐλήλυθεν καὶ γίγνεται πῶς μέσον πάντα γὰρ μετρεῖ»⁽³⁶⁾. Τοῦ κειμένου τούτου μεταφραζομένου, νοεῖται, ὅτι τοῦτο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας. Αἱ τέχναι δηλαδὴ θὰ ἐξηφανίζοντο, ἐὰν ὁ τεχνίτης δὲν κατεσκεύαζεν ὡς ἐνεργῶν κάτι ἀξιον λόγου καὶ δὲν ἐλάμβανεν, ὡς εὐεργετούμενος, ἀνάλογον ἀμοιβήν. Διότι ἐκ δύο ἰατρῶν δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ κοινότης (συναλλαγματικῶν) σχέσεων, ἀλλ' ἐξ ἑνὸς ἱατροῦ καὶ ἑνὸς ἀγρότου καὶ ἐν γένει μεταξὺ ἀνθρώπων διαφόρων καὶ μὴ ἴσων, ἀλλ' ἀκριβῶς μεταξὺ αὐτῶν δέον νὰ δημιουργηθῇ ἰσότης. Διὰ τοῦτο ὅσα ἀποτελοῦν ἀντικείμενον συναλλαγῆς, πρέπει νὰ εἶναι κάπως ἐπιδεκτικὰ συγκρίσεως μεταξὺ των, διὰ τοῦτο τὸ χρῆμα (νόμισμα) καθίσταται ἐν προκειμένῳ διάμεσόν τι. Διότι τὸ χρῆμα (νόμισμα) καταμετρεῖ τὰ πάντα⁽³⁷⁾.

Ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «...τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἀνάγκη, ἡ ὁποία τὰ πάντα συγκρατεῖ»⁽³⁸⁾.

Ἐκ τῆς παραθέσεως ὠρισμένων μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν κειμένων τῶν δύο ἐν λόγῳ συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἦτοι τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Πολι-

35) Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε', 1133α, 8, 35.

36) Ἠθικὰ Νικομάχεια 1133α, 17, - 25.

37) Μετάφρασις Παπύρου, Ἠθικὰ Νικομάχεια, σελ. 259.

38) Ἠθικὰ Νικομάχεια αὐτόθι, σελ. 259 ἐν συνεχείᾳ «... Τοῦτο δὲ ἐστὶ τῆ μὲν ἀλθειᾶ ἡ χρεία, ἡ τὰ πάντα συνέχει. . . . οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονεν κατὰ συνθήκην», δηλαδὴ κατὰ μετάφρασιν «τὸ μέτρον τοῦτο εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ ἀνάγκη (χρεία), ἡ ὁποία τὰ πάντα συγκρατεῖ. . . . τῶρα ὁμως βάσει συμφωνίας τὸ χρῆμα τρόπον τινὰ κατέστη ἐκπρόσωπος τῆς ἀνάγκης, διὸ καὶ φέρει τὸ ὄνομα νόμισμα καὶ ὑπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ τὸ μεταβάλωμεν ἢ νὰ τὸ θέσωμεν ἐκτὸς κυκλοφορίας» Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 259.

τικά και τῆς ὑπὸ τίτλον Ἠθικά Νικομάχεια, ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν πρόδρομος τῆς θεωρίας περὶ ἀξίας τῶν ἀγαθῶν.

Ὁ καθηγητῆς Emile James γράφει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν il sut bien distinguer la valeur d'usage et la valeur d'échange comme les modernes⁽³⁹⁾. Ἐξ ἄλλου, ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητῆς Rist αἱ περὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ νομίσματος ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔκτοτε δὲν ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ⁽⁴⁰⁾. Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιγραμματικώτατα προσδιώρισε καὶ τὰς ἰδιότητες, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχη τὸ νόμισμα, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς λειτουργίας του, τέλος δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠγνόησε τὰς ἀπόψεις περὶ ὑποτιμῆσεως τοῦ νομίσματος, ὅσον ὁμοίως οἱ νεώτεροι.

Ἡ ἰδιάζουσα σημασία, ἣτις προσδίδεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀξίας, χαρακτηρίζει τὴν βαρυσήμαντον συμβολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην, ὅταν συνάμα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τὴν κατανόησιν τῶν λειτουργιῶν τοῦ νομίσματος, ὅπερ καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ βασικὸν κεφάλαιον τῆς Οἰκονομικῆς.

Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν συμπλήρωσιν τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Οἰκονομικὴν.

V. Περαιτέρω συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς θέματα καὶ κλάδους τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἐπικρίσεις τινὲς κατὰ τῶν ἰδεῶν του καὶ τελικαὶ κρίσεις

Ἐάν τις ἐγκύψῃ περισσότερον εἰς τὰς δύο μόνον συγγραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰς ὁποίας εἰς τὴν συνέχειαν τῆς εἰσηγήσεώς μας μνημονεύομεν καὶ δεισιδύση εἰς τὴν πυκνὴν καὶ πολύπλευρον καὶ βαθυστόχαστον σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, πείθεται, ὅτι ἀνευρίσκεται εἰς αὐτὰς ἀφθονον καὶ ποικίλον καὶ βαρυσήμαντον ὑλικόν, ὅπερ ὁμως εἶναι διεσπαρμένον εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν συγγραφεῶν αὐτοῦ. Πείθεται ἐπίσης ὁ ἐρευνητῆς, ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνευρίσκονται αἱ οἰκονομικαὶ ἰδέαι αὐτοῦ, ἀναμιγνυόμεναι μετ' ἄλλων ἰδεῶν, ἰδίως δὲ τῆς ἠθικῆς καὶ φύσεως κοινωνιολογικῆς καὶ πολιτικῆς, αἵτινες ἐπέτρεψαν τὴν διατύπωσιν καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐπικρίσεων κατὰ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς μὴ συστηματικοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτοτελῶς ὁ βαθυστόχαστος ἐρευνητῆς δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν Οἰκονομικὴν. Καθ' ἡμᾶς ὁμως ἡ μέθοδος αὕτη τῆς ἐρεῦνης τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ

39) Βλέπε Emile James, Histoire sommaire de la pensée économique, Paris 1955, σελ. 20 καὶ ἐπ. Βλέπε ὁμοίως Daniel Villet, Histoire des Grandes Doctrines Économiques, Paris 1946 σελ. 9, γράφων, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης a une théorie psychologique de la valeur pour lui, comme pour les modernes. La valeur n' est pas dans les choses, elle vient de nous, qui les désirons.

40) Πρβλ. Charles Rist, Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie depuis John Law jusqu' à nos jours, Paris 1938, σελ. 328.

καί ἀρετήν, διότι δεικνύει τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως ἐκ πλείστων πλευρῶν καὶ ἀποχρώσεων θεωρεῖ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεύνης του, ὅστις εἰς τὴν Οἰκονομικὴν εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς τὸ ζῆν, ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν. Ἡ προσήλωσις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Οἰκονομικῆς πρὸς τὸ εὖ ζῆν, ἡ σημασία καὶ περιεχόμενον τοῦ ὁποῦ ἄλλαχού ἐξαιρεται, ὁδηγεῖ τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὴν διατύπωσιν ἰδεῶν, αἵτινες ἔχουν παρεξηγηθῆ, ὡς εἶναι, ὅτι ἐνυπάρχει εἰς τὰς ἰδέας του ἡ ἐπικρίσις τῆς ἐργασίας, ἣτις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπόκτησιν κέρδους, τοῦ παρὰ φύσιν (παραγωγῆς,) πλοῦτου, ἣτις ἀφορᾷ τὴν Χρηματιστικὴν.

Ἄλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ὑπογραμμίζων τὴν ἔνοιαν τοῦ παρὰ φύσιν πλοῦτου, ὠδηγεῖτο, καθ' ἡμᾶς, ἐξ ἀναλόγων ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι παρωθοῦν π.χ. τὸν σύγχρονον νομοθέτην, ὅταν θεσπίζη διατάξεις περὶ ἀσυμβιβάστου εἰς τὴν ἄσκησιν ὠρισμένων ἐπαγγελμάτων, ἵνα μὴ βλαβῆ τὸ εὖ ζῆν — ἡ εὐημερία — τῆς Πολιτείας (Πόλεως) ἢ ἄλλως τὸ κατ' ἀρετήν ζῆν. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῆ τις, καθ' ἡμᾶς, ὅτι βαθεῖα εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις τοῦ Σταγειρίτου, ὅταν διαχωρίζῃ τὸν παρὰ φύσιν πλοῦτον, τὴν συσσωρεύσιν δηλαδὴ καὶ ἄνευ τέλους πλοῦτου, ὡς ἀνωτέρω ἐν σελ. 633 ἐκτίθεται. Πράγματι καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συσσωρεύσεως πλοῦτου πολλαπλῶς δὲν ἐπικροτεῖται. Ἐδίσταζε λοιπὸν ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ περιλάβῃ τὴν Χρηματιστικὴν εἰς τὴν Οἰκονομικὴν, καίτοι εἶναι μέγα μέρος αὐτῆς, ἐπικρίνων δ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν εὐημερίαν, τῆς Πόλεως, Πολιτικά Η. 9 1329α. (Welfare economics). Βλ. σ. 630, ὑπ. 10.

Ἐπικρίνεται ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης, διότι δὲν κατεδίκασε τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας. Δύναται τις ὅμως νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν προκειμένῳ γράφει: «Νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δοῦλον εἶναι, τὸν δὲ ἐλεύθερον, φύσει δ' οὐθὲν διαφέρειν. Διόπερ οὐδὲ δίκαιον· βίαιον γάρ» (41). Ἡ φράσις αὕτη τοῦ

41) Πολιτικά Α' 1253β, 3, 20 - 25. Μεταφραζομένου τοῦ κειμένου τούτου νοεῖται, ὅτι «... μόνον ὁ νόμος καθιστᾷ τὸν μὲν ἕνα ἐλεύθερον, τὸν δὲ ἄλλον δοῦλον, ἐνῶ ἡ φύσις τοὺς ἔπλασε χωρὶς καμμίαν διαφορὰν καὶ διὰ τοῦτο ἡ δουλεία δὲν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δικαίου· διότι εἶναι ἔργον τῆς βίας». Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 27. Περαιτέρω ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης γράφει: εἰ γὰρ ἡ δύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθέν. . . ὡςπερ τὰ Δαιδάλου φασὶν ἢ τοὺς τοῦ Ἡφαίστου τρίποδας. . . , οὕτως αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον αὐτὰ καὶ τὰ πληκτρα ἐκιθάριζον. . . , οὔτε τοῖς δεσποταῖς δούλων». (Πολιτικά Α' 1254α, 4, 40-45). Τοῦ κειμένου τούτου μεταφραζομένου, νοεῖται, ὅτι: «Διότι ἐὰν ἕκαστον ἐκ τῶν ὀργάνων εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀποτελειώνῃ τὸ ἔργον. . . , ὅπως λέγουσιν διὰ τοὺς αὐτομάτους ἀνθρώπους τοῦ Δαιδάλου ἢ τοὺς τρίποδας τοῦ Ἡφαίστου. . . , ἐὰν τὴν αὐτὴν δύναμιν εἶχον αἱ κερκίδες τῶν ὑφαντηρίων νὰ ὑφαίνουσιν μόναι τῶν καὶ τὰ πληκτρα νὰ παίζουσιν μόναι τῶν τῆν κιθάραν, δὲν θὰ ἐχρειάζοντο ἐργάτας αἱ ἀρχιτεχνίται οὔτε δούλους οἱ δεσπότες. . . », ἔκδοσις Παπύρου, σελ. 29. Εἶναι δυνατὸν λοιπὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι, ὁ Ἀριστοτέλης προεῖδε τὴν ἐφεύρεσιν τῶν μηχανῶν, ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχον αἱ μηχαναί, τὴν θέσιν αὐτῶν εἶχον οἱ δοῦλοι. Γενικῶς ποῖα ἀπόψεις περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας διετυπώθησαν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα βλέπε Ἀύγουστου Μ. Μπαγιόνα, Ἡ Ἀρχαία σοφιστικὴ καὶ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, Ἀθήναι 1965. Εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῆ τις, ὅτι περὶ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς δὲν ὑπῆρξαν τόσον σαφεῖς αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ὅμως διέκρινε σαφῶς ὅτι διὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ

Ἄριστοτέλους εἶναι ἀξία προσοχῆς, ὅταν λάβῃ τις, ἰδίως ὑπ' ὄψιν τὰς φυλετικὰς διακρίσεις, αἵτινες διασώζονται καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, ἀποτελοῦν δὲ αἱ φυλετικαὶ διακρίσεις χροιάν τινα τῆς δουλείας, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις ἡ ὕπαρξις εὗρισκε κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα δικαιολογίαν τινά, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν μηχανῶν κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἐξασφαλίζει ἐργατικὴν δύναμιν, ἡ ἔλλειψις τῆς ὁποίας συνέβαλλεν εἰς τὴν διατήρησιν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας. Καὶ ὁμοίως ὁ Ἄριστοτέλης, γράφει «ὁ νόμος καθιστᾷ τὸν μὲν ἕνα ἐλεύθερον, τὸν δὲ ἄλλον δοῦλον, ἐνῶ ἡ φύσις τοὺς ἔπλασε χωρὶς καμμίαν διαφορὰν καὶ διὰ τοῦτο ἡ δουλεία δὲν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δικαίου· διότι εἶναι ἔργον τῆς βίας». (Πολιτικά μετὰφρασις Παπύρου, σελ. 27).

Βεβαίως εἶναι γνωστόν, ὅτι εἶχεν εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας γενικώτερον διαμορφωθῆ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὑπερεῖχον τῶν ἄλλων, τοὺς ὁποίους ἀπεκάλουν βαρβάρους ἢ δούλους, ὑπερηφάνως δὲ ἀπὸ αὐτοὺς διεχώριζον τοὺς Ἕλληνας.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιφημος ρῆσις τῆς Ἰφιγενείας, ὅταν ὠδηγεῖτο, ἵνα θυσιασθῆ εἰς τὴν Ἄρτεμιν ὑπὲρ τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων, ἔλεγε δὲ πρὸς τὴν μητέρα της :

«Βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους
μητρ, Ἑλλήνων, τὸ μὲν γὰρ δοῦλον οἱ δὲ ἐλεύθεροι».

(Εὐριπίδου Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι 1400).

Ἡ δουλεία εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐκ λόγων λοιπὸν κυρίως πολιτικῶν ἔθεωρεῖτο ὡς ἀπαραίτητος. Ἐὰν ὁμοίως ἐγκύψῃ τις εἰς τὸ προμνησθὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, σαφῶς διαφαίνεται, ὅτι ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος τοῦλάχιστον ἀποπειρᾶται νὰ ἐπικρίνῃ τὴν δουλείαν, ὁ θεσμὸς τῆς ὁποίας γενικώτερον εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπεκράτει.

Ὁ Ἄριστοτέλης δὲν ἀποδέχεται τὰς ἰδέας τῆς κοινοκτημοσύνης, ἀλλὰ τὴν ἰδιωτικὴν ἰδιοκτησίαν γράφων, «δεῖ γὰρ πῶς μὲν εἶναι κοινὰς, ὅλως δὲ ἰδίας». (Βλέπε ἐπίσης σχετικῶς Πολιτικά Β', 1. 1261α. 8)

Ὁ Ἄριστοτέλης διακρίνει τὰ παραγωγικὰ μέσα, τὰ ὁποία χρησιμοποιοῦνται πρὸς παραγωγὴν ὑλικῶν ἀγαθῶν (δηλαδὴ τὰ ἐργαλεῖα), εἰς ἄψυχα καὶ ἔμψυχα, οἱ δὲ δούλοι νοοῦνται εἰς τὰ ἔμψυχα, ἐνῶ ἐπίσης, ὡς ἀλλαχοῦ ἐκτίθεται, ὁ Ἄριστοτέλης ἐπαρκῶς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοῦτου, (βλέπε εἰς σελ. 632 καὶ ἑπ.).

Ἐξ ἄλλου ἐὰν ἐπίσης διεισδύσῃ τις εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους,

---

πλοῦτου συμβάλλει ἡ φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου—ἡ ἐργασία—, ἐνῶ ἐπίσης καὶ ἡ ἔννοια τοῦ κεφαλαίου δὲν ἀγνοεῖται, ὡς ἀλλαχοῦ ἀναφέρεται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει φρονούμεν, ὅτι τότε μόνον θὰ κατανοηθῆ ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ ἔρευνητὴς τοὺς πολιτικούς, κοινωνικούς καὶ οἰκονομικούς ὄρους ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσονται οἱ θεσμοὶ καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν τοὺς ἐρευνᾷ ὁ βαθυστόχαστος Σταγειρίτης, ὅστις ἦτο υἱὸς δούλης, ὡς εἶναι τοῦτο γνωστόν. Ἀπόψεις περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας βλέπν εἰς ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ Νικ. Πανταζοπούλου, δημοσιευθὲν εἰς περιοδικὸ Νομικὸν Βῆμα μηνὸς Νοεμβρίου 1966.

ἤτις ὑπάρχει εἰς τὸ ἄφθονον καὶ ποικίλον δισπαρμένον ὕλικόν εἰς τὰς γραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, θὰ ἀνεύρη εἰς αὐτὰς οὐχὶ μόνον τὰ θέματα περὶ νομισματος καὶ περὶ ἀξίας ἢ ἄλλα θέματα, τὰ ὁποῖα εἰδικώτερον ἀπασχολοῦν τὴν Εἰσήγησιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλας βασικὰς ἀρχάς, αἰτινες ἀποτελοῦν τὴν οἰκονομικὴν διδασκαλίαν, ὡς αὕτη ἔχει συστηματοποιηθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Adam Smith. Καθ' ἡμᾶς π.χ. ἀνευρίσκει τις, ὅτι διατυπῶνται εἰς τὰς γραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ οἰκονομικὴ διδασκαλία περὶ τῆς σημασίας τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, τὴν ὁποῖαν δὲν ἀγνοεῖ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης, ὅσον καὶ ἂν ὑποτιμᾷ τὴν ἀποδοτικότητα τοῦ πλούτου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς πάρα φύφιν παραγωγῆς, ὡς καὶ ἐκ προκαλήψεων καταδικάζει τὸν τόκον.

Βεβαίως τὰ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς κατὰ τρόπον συστηματικὸν δὲν ἀπασχολοῦν τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις ὅμως δὲν παρέλειπεν εἰς τὸ νὰ διακρίνη ὅτι διὰ τὴν παραγωγήν τοῦ πλούτου ἀναγκαῖα εἶναι — συντελεστής — ἢ τε φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια, δηλαδὴ ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου γράφων «ὥσπερ γὰρ καὶ ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτικὴ . . . οὕτω καὶ τροφήν διὰ φύσιν δεῖ παραδοῦναι γῆν ἢ θάλατταν ἢ ἄλλο τι· ἐκ δὲ τούτων ὡς δεῖ ταῦτα διαθεῖναι προσήκει τὸν οἰκονόμον. (Πολιτικά Α', 10, 21). Τοῦ κειμένου τούτου μεταφραζομένου, νοεῖται ὅτι, «διότι καθὼς ἡ πολιτικὴ δὲν δημιουργεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἀφοῦ τοὺς εὖρη δημιουργημένους ἀπὸ τὴν φύσιν τοὺς μεταχειρίζεται, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρέπει ἡ φύσις νὰ παραδώσῃ τροφήν ἢ ἀπὸ τὴν γῆν ἢ ἀπὸ τὴν θάλασσαν εἴτε ἀπὸ ἄλλο τι καὶ αὐτὴν τὴν τροφήν εἶναι ἔργον τοῦ οἰκονόμου νὰ διαμοιράσῃ ὡς ἀρμόζει.» (Ἐκδοσις Παπύρου, σελ. 49). Ἀλλαχοῦ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «ἔστι δὲ χρηματιστικῆς μέρη χρήσιμα· τὸ περὶ τὰ κτήματα ἔμπειρον εἶναι, ποῖα λυσιτελέστατα, καὶ ποῦ καὶ πῶς. . .» (Πολιτικά Α', 11, 14), ὅπου διαφαίνεται ἡ σημασία τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ τῆς τεχνικῆς παιδείας (Πολιτικά Β', 4, 1266β).

Ἀλλαχοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης γράφει «φύσεως γὰρ ἐστὶν ἔργον τροφήν τοῦ γεννηθέντι παρέχειν» (Πολιτικά Α', 10, 41), ὅπου διαφαίνεται ἡ σημασία τῆς φύσεως ὡς συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερο ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν, ἣτις ἀπεδίδετο ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας εἰς τὴν ἐργασίαν, διότι εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Θουκυδίδου, ὡς ἰδίως τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Περικλέους, ἡ ἐργασία ἐπηνεῖτο. Καὶ οἱ Θεοὶ εἰργάζοντο ἢ ἐπροστάτευον εἶδος ἐργασίας κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Ὁ Ξενοφῶν διὰ τῶν περὶ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων ἰδεῶν του ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς, τὴν οἰκονομίαν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας.

Ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ παραγωγή καὶ ἡ ἐργασία — ἐνέργεια — κατηυθύνετο εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν, διότι τὰ κατ' ἀρετὴν ζῆν καὶ ἡ εὐημερία τοῦ συνόλου τῆς πόλεως — τῆς Πολιτείας — ἐτάσσετο ὡς τελικὸς σκοπός. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ προσθέσωμεν, ὅτι θέματα διανομῆς καὶ καταναλώσεως δὲν ἀπασχολοῦν τὸν Ἀριστοτέλην, ὡς ἄλλωστε ἀνεπαρκῶς καὶ ὁ A. Smith γράφει περὶ αὐτῶν.

Ἄλλὰ δυνατόν νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι εἰς τὰς γραφὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνυπάρχει ἡ οἰκονομικὴ διδασκαλία, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, διότι διὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀνταλλαγῆς ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται, ὅτι τὰ ἀγαθὰ πρέπει νὰ ἔχουν μίαν τιμὴν, ἄνευ δὲ ἀνταλλαγῆς δὲν εἶναι νοητὴ ἢ ὑπαρξίς μιᾶς κοινωνίας. Προϋπὸθεσις ὁμως τοῦ φαινομένου τῆς ἀνταλλαγῆς εἶναι ἡ δρᾶσις τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως⁽⁴²⁾.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠγνόησε τὸν δανεισμόν, τὸν ὁποῖον περιλαμβάνει μεταξύ τῶν ἔκουσίων συναλλακτικῶν σχέσεων, οἷα εἶναι π.χ. ἡ παρακαταθήκη, ἡ ἐγγύησις, διότι ἀρχὴ αὐτῶν εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησις τῶν συμβαλλομένων μερῶν (βλέπε σχετικῶς Ἡθικὰ Νικομάχεια 1131α, καὶ μετάφρασιν Παπύρου, σελ. 245). Προφανῶς ὁμως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ δημόσια δάνεια. Ἐν σχέσει πρὸς δάνειον τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν εἰς 100 πλουσιωτάτους Ἀθηναίους βλέπε περισπούδαστον συμβολὴν τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σ. Μαριδάκη. ὑπὸ τὸν τίτλον: Ὁ νόμος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ τοῦ θαλασσοῦ ἐξοπλισμοῦ, Ἀθῆναι 1963.

Εἰς τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς εἰσηγήσεως ἡμῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν πασῶν τῶν ἀρχῶν τῆς Οἰκονομικῆς, αἵτινες ἐνυπάρχουν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σταγειρίτου εἰς τὸν περίφημον νόμον τοῦ Θεμιστοκλέους εἶναι ἀξία προσοχῆς, ὅσον καὶ ἂν κάμνη αὐτὴν ἀλλαγῶν⁽⁴³⁾.

Περιοριζόμεθα τέλος⁽⁴⁴⁾ μόνον νὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχει ὑλικόν, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιούμενον ἀποδεικνύει, ὅτι τοῦτο

42) Πρβλ. Πολιτικά Α', 11 καὶ ἀνωτέρω ἐν σελ. 637 καὶ ἐπ.

43) Ἀριστοτέλους, Ἀθηναίων Πολιτεία XXII, 7. (τόμ. Α'.) ἔκδ. Παπύρου, σελ. 89.

44) Δι' ὃ παραπέμπομεν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν, ἣτις μνημονεύεται εἰς τὴν παροῦσαν εἰσηγήσιν ὡς καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν, ἣτις κατωτέρω ἀναφέρεται.

Ν. Γουναράκη, Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστῆμη παρ' Ἀριστοτέλει, Πλάτωνι, Ξενοφῶντι, Ἀθῆναι, 1888

A. Souchon, Les théories économiques dans la Grèce Antique, Paris 1898.

E. Lama, Economico e le Finanze di Atene di Senofonte, Archivio Finanziario 1954 vol. IV.

G. Barbieri, Il pensiero economico dall' Antichità alla Scolastica, Bari 1960.

G. Glotz, Le travail dans la Grèce ancienne, Paris 1920.

F. Neff, Economic Doctrines, New York 1950.

R. Lekackman, Histoire des Doctrines économiques, Paris 1960.

H. Francotte, L' Industrie dans la Grèce Ancienne, Bruxelles 1900, (δύο τόμοι).

A. Tautscher, Geschichte der Volkswirtschaftslehre, Wien 1950.

Γ. Χαριτάκη, Ἱστορία Οἰκονομικῆς, Ἀθῆναι 1943.

Ν. Ἀνάγνου, Αἱ οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, Σπουδαί, μηνῶν Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου 1966.

Δημοσθ. Κούση, Ἀριστοτέλους Οἰκονομικά, Ἀθῆναι 1951.

Γ. Παπαλεξανδρῆ, Ἡ Οἰκονομικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς μηνῶν Ἰουλίου - Σεπτεμβρίου 1941, (τ. Γ') καὶ Ἰανουαρίου - Ἰουρίου 1942 (τεύχη Α-Β').

ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν ἢ τὰ στοιχεῖα νεωτέρων αὐτοτελῶν ἐπιστημῶν ἐκ τῶν ὑπαγομένων κατὰ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν διδασκαλίαν ἢ εἰς μακροοικονομικὴν ἢ μικροοικονομικὴν θεώρησιν, ὡς π.χ. ἡ Οἰκονομικὴ τῶν Ἐκμεταλλεύσεων, ἡ Δημοσιᾶ Οἰκονομικὴ ἢ Γεωργία ὡς Ἐπιστήμη, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ Ὄργανωτικὴ (βλέπε Κλαυδίου Μπανταλούκα, Ὄργανωτικὴ τῆς Οἰκονομίας, Ἀθῆναι 1967, τοῦ ἴδιου «The first manifestations of the managerial thought and movement during the Greek Antiquity». (Τιμητικός Τόμος Καθηγητοῦ Π. Δερτιλῆ, τ. Α'. σελ. 520 καὶ ἐπ.). Ὁμοίως πλείστα ἄλλα προβλήματα ἀπησχόλησαν τὸν Ἀριστοτέλην, ὡς τὸ τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καὶ τὸ τῆς ἀνίσου κατανομῆς τῆς γῆς. (Βλέπε Ἀκαδημαϊκοῦ Γρ. Κασσιμάτη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν, Ἀθῆναι 1968, σελ. 188), Πολιτικά Β'. 6, 1265α, ἐνθα περὶ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων (τεκνογονίας) συνάμα γίνεται λόγος. Βλέπε ὁμοίως Π. Β. Δερτιλῆ, Μαθήματα Κοινωνιολογίας, Θεσσαλονίκη, 1966 σελ. 119.

Βεβαίως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ, ἐνῶ τοῦτο δὲν σχηματίζει σύστημα, ἀπετέλεσε ὅμως πρῶτην τινὰ βαθμίδα, εἰς τὴν τελειοποιήσιν συστήματος, διότι ἄλλωστε ἐν σύστημα ἐπιστήμης δὲν ἐκπηδᾷ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐνὸς ἐρευνητοῦ, ὡς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐξεπήδησε καὶ δὴ πάνοπλος ἡ Θεὰ Ἀθηνᾶ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἔργον ἐνὸς ἐρευνητοῦ οὔτε ἔργον μιᾶς βραχείας χρονικῆς περιόδου. Καθ' ἡμᾶς ὅμως ἀπὸ τὸ ὑλικὸν τοῦτο, ὡς ἀπὸ ἐν εἶδος μικροσκοπικοῦ βαλάνου, ἐφύτρωσαν καὶ ἐκ τούτου διὰ τοῦ χρόνου ὑψώθησαν ὑψηκοί δρεῖς, οἳ εἶναι ὀλόκληροι τομεῖς τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς διδασκαλίας.

Πολλοῦ πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς πείρας, τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ἔχη τις περὶ τὴν γεωργίαν, τὴν μελισσοκομίαν τὴν πτηνοτροφίαν, καὶ τὴν ἀλιείαν, ἥτις πείρα, ὡς γράφει, ἀνήκει εἰς τὴν κυρίως οἰκονομικὴν χρηματιστικὴν. Ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῆς ἀνταλλακτικῆς χρηματιστικῆς, δηλαδὴ τῆς πείρας, τῆς ὁποίας τὸ σπουδαιότερον εἶδος εἶναι ἡ διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τοὺς κλάδους του, τοὺς ὁποίους προσδιορίζει εἰς τρεῖς κλάδους, δηλαδὴ τὸ διὰ θαλάσσης ἐμπόριον, τὸ διὰ ξηρᾶς ἐμπόριον καὶ τὸ ἐντὸς ἐπίτηδες τοῦ καταστήματος (45)...».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔκτοτε ἐπίσης ἀσχολεῖται μὲ τὰς τιμὰς τῶν μονοπωλίων (46), τὰ ὅποια ἰδρύνονται (κατασκευάζονται) πρὸς πορισμὸν ἐσόδων ὑπὸ τῶν πόλεων καὶ ὅπου διαφαίνεται, ὅτι ἐπικρίνει τὰ μονοπώλια, τῶν ὁποίων ὁ ὅρισμός κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἰσχύει μέχρι σήμερον, ἀποτελοῦν δὲ τὰ δημοσιονομικά (φορολογικά) μονοπώλια ἢ καὶ ἄλλας μορφὰς τούτων.

Ἄλλὰ εἶναι καιρὸς νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν θέσιν, ἥτις

45) Πολιτικά Α. 1258 α, β, 11.

46) Πολιτικά 1259α, 23, ἐνθα γράφει «... ἐάν τις δύναται μονοπωλίαν αὐτῶν κατασκευάζει...» νοεῖ δὲ ἐν συνεχείᾳ, ὅτι αἱ πόλεις προσφεύγουν εἰς τὰ μονοπώλια πρὸς ἐξεύρεσιν ἐσόδων, εἰς τρόπον ὥστε καθίσταται γνωστόν, ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχον μονοπώλια πρὸς πορισμὸν ἐσόδων, ἢ καὶ ἄλλαι μορφᾶι μονοπωλίων. Βλέπε ἐπίσης Ἠθικά Νικομάχεια, V. 5. Περὶ τῶν μονοπωλίων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιότητα, βλέπε K. R i e z l e r, Finanzen und Monopole im alten Griechenland, Berlin 1907.

ἀνήκει εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὡς οἰκονομολόγον καὶ μεταξύ τῶν ἄλλων διασήμων οἰκονομολόγων.

Πράγματι μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην (384 π.Χ.—322 π.Χ.) καὶ πρὸ τοῦ ἔτους 1776, ὅτε ἐδημοσιεύθη τὸ προμηθεὲν ἔργον τοῦ A. Smith, διὰ τοῦ ὁποῦ συστηματοποιεῖται ἡ οἰκονομικὴ θεωρία, ἀνευρίσκομεν πολὺ βραδύτερον συγγραφεῖς, κυρίως δὲ τὸν Thomas d' Aquin (1226—1274 μ.Χ.), τὸν Richard Cantillon (1680—1733 μ. Χ.) ἢ τὸν William Petty (1623—1687 μ.Χ.), τέλος δὲ τοὺς εἰς τὴν Φυσιοκρατικὴν Σχολὴν ἀνήκοντας, δηλαδὴ τὸν Quesnay (1694—1774) καὶ τὸν Turgot (1727—1781 μ. Χ.), οἵτινες, καὶ οὗτοι θεωρεῖται, ὅτι ἀποτελοῦν κορυφὰς εἰς τὴν πορείαν τῆς διαμορφώσεως τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Βεβαίως καὶ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ὑπέστησαν ἐπίσης τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄλλ' ὁ μέγας τῆς Ἀρχαιότητος φιλόσοφος δὲν ἐπεξεργάζεται ὡς ἐν σύστημα τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀρχῶν, αἵτινες διέπουν τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ. Οὔτε ἐπίσης ἐρευνᾷ τὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ὑποβάλλει ὑπὸ θεωρητικὴν ἀνάλυσιν, οἷον εἰς σποραδικῶς, φαινόμενα τῆς οἰκονομίας, ἀκολουθῶν μὲν ἀναλυτικὴν ἢ μέθοδον, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποχωρίζεται τῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς, ἣτις ἀντιθέτως προέχει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιχειρουμένην οἰκονομικὴν ἀνάλυσιν, εἰς τὴν ὅποιαν ἐνυπάρχουν ἐπίσης στοιχεῖα καὶ ἐπιδράσεις κοινωνιολογικῆς μορφῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιχειρουμένη οἰκονομικὴ ἀνάλυσιν προσλαμβάνει καὶ περίβλημα καὶ οὐσίαν ἠθικὴν τε καὶ κοινωνιολογικὴν (47).

Κατὰ γενικωτέραν ἐπίσης ἀναγνώρισιν ἐκ τούτου ἐκκινεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσιν, ὅπου ὁ ἀπέραντος φιλοσοφικὸς νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους χρησιμοποιεῖ καὶ κοινωνιολογικὴν σκέψιν, ἣτις εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ δημιουργικῆς. Διὰ τοῦτο ὅσον καὶ ἂν ἡ ἀναπτυσσομένη ἀνάλυσιν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι ὀλοκληρωμένη, αἱ δὲ θεωρίαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς κριτικὴν ἢ ἀναθεώρησιν ἢ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐπεξεργάσθη ἐν πλήρει σύστημα, κατὰ γενικωτέραν ἀναγνώρισιν ἀνήκει ὅμως εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὁ τίτλος τοῦ π ρ ω τ ο π ὀ ρ ο υ εἰς τὴν καθοδήγησιν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, θεμελιωτῆς δὲ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ὁ Adam Smith (48).

47) Βλέπε σχετικῶς Π. Β. Δερτιλῆ, Μαθήματα Κοινωνιολογίας, Θεσσαλονίκη 1965, σελ. 16.

48) Συγγραφεῖς, ὡς ὁ καθηγητὴς B. Nogaro, ὁμοῦν περὶ τοῦ R. Cantillon ὡς θεμελιωτοῦ τῆς Οἰκονομικῆς ἀντὶ τοῦ A. Smith, ἐνῶ ἕτεροι συγγραφεῖς, ὡς ὁ ἡμέτερος καθηγητὴς Π ε τ ρ. Σ τ ε ρ ι ὠ τ η ς, ὁμοῦν περὶ τοῦ W. Petty, Πρβλ. Π. Σ τ ε ρ ι ὠ τ η Ἄπο τὸν Petty εἰς τὴν Οἰκονομετρίαν, Τιμητικὸς Τόμος Π. Β. Δερτιλῆ (ἐκδόσις Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) σελ. 447 καὶ ἐπ. Καὶ οἱ δύο ὡς ἄνω συγγραφεῖς ὑπέστησαν ἀσθενεστέραν ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ ὅσην ὑπέσπη ὁ Smith. Βλέπε συμβολὴν τοῦ καθηγητοῦ Nogaro ὑπὸ τὸν τίτλον: Un grand précurseur: R. Cantillon, Mélanges R. Gonnard, Paris 1946 σελ. 291 καὶ ἐπ., ὁμοίως βλέπε G. Leduc, B. Nogaro et l' École classique, συμβολὴ εἰς Τιμητικὸν Τόμον, L' oeuvre scientifique du prof. B. Nogaro, Paris 1950 σελ. 62. Βλέπε συνάμα B. Nogaro, Le développement de la pensée économique, Paris 1944.

Είναι δυνατόν όμως να παρατηρήσει τις, ότι και ο Adam Smith εις τὸ προμνησθὲν ἔργον αὐτοῦ τὸ μὲν παραμελεῖ ἢ ἀνεπαρκῶς ἐπεξεργάζεται τὴν θεωρίαν τῆς διανομῆς (distribution) τῶν ἀγαθῶν, ὡς καὶ τῆς καταναλώσεως, τὸ δὲ οὐχὶ ὀλίγαι τῶν θεωριῶν αὐτοῦ ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ ἢ ἔχουν ἀναθεωρηθῆ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ὡς καὶ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν διδασκαλίαν. Παρὰ ταῦτα ἔπαυσε νὰ ἀποδίδεται εἰς τὸν Smith γενικώτερον ὁ τίτλος τοῦ θεμελιωτοῦ καὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ἢ ἀκριβέστερον θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται ὡς ὁ Ἄρχηγός τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ὁ δὲ τίτλος τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ὡς πρωτοπόρου, ἀνήκει εἰς τὸν Ἄριστοτέλην, διότι ἐκ τούτου ἐκκινεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις, ὡς δέχονται διάσημοι παλαιοὶ καὶ σύγχρονοι συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους μνημονεύομεν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς συντόμου Εἰσηγήσεως ἡμῶν; Εἶναι δυνατόν ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἂν δὲν κατελείπετο ἢ ὑπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους συμβολὴ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῆ ἡ ἀνάλογος πρόοδος εἰς τὴν οἰκονομικὴν διδασκαλίαν, δεδομένου ὄντος, ὅτι κατὰ γενικώτεραν ἀναγνώρισιν καὶ ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ διδασκαλία δὲν ἐγκατέλειψε, ὡς γράφει καὶ ὁ Rist, τὰς βασικὰς θεωρίας τοῦ Ἄριστοτέλους;

Διὰ τοῦτο φρονοῦμεν, ὅτι εἰς τοὺς Νέους Ἕλληνας Ἐπιστήμονας, οἵτινες ἀπὸ τοὺς παλαιότερους αὐτῶν Ἕλληνας ὁμοτέχνους των δικαίως φιλοδοξοῦν νὰ παραλάβουν τὴν σκυτάλην πρὸς πάλιν εἰς τὴν κοινίστραν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἐπιβάλεται ἐν καθήκον, νὰ ἐγκύψουν δηλαδὴ περισσότερο εἰς τὸν Ἄριστοτέλην καὶ εἰς ὄλους τοὺς Ἀρχαίους καὶ Νεωτέρους τούτων συγγραφεῖς, νὰ ἀνεύρουν τὸ ἄφθονον ὑλικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ὡς φρονοῦμεν, θὰ δυνηθοῦν νὰ συναρμολογήσουν τὴν σκέψιν τοῦ Ἄριστοτέλους πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐργαζόμενοι, πιστεύομεν, ὅτι ἐκ τῆς σκέψεως τοῦ Ἄριστοτέλους ὡς καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, Ἡσιόδου Ἡροδότου, Θουκυδίδου, Ξενοφῶντος, Πλάτωνος καὶ τῶν ἄλλων Ἀρχαίων καὶ Νεωτέρων ὡς καὶ τῶν συγχρόνων ὁμοτέχνων των, καὶ διὰ ἰδίω μόνον θὰ δυνηθοῦν οἱ Νεοὶ Ἐπιστήμονες νὰ οἰκοδομήσουν ἕν σύνολον, ὅπερ θὰ ἀνταποκρίνεται εἰς ἕν σύστημα, ἵνα ἐκ τούτου μὲν θὰ καταστῆ ἀναμφισβήτητον, ὅτι καὶ ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη ἐθεμελιώθη καὶ ἰδρῦθη ἐν Ἑλλάδι, δεῦτερον δὲ διὰ τῶν ἰδίων προσπαθειῶν των θὰ ἀνυψώσουν τὴν ἔρευναν τῆς γνώσεως ἐν Ἑλλάδι, καθιστῶντες αὐτὴν πρωτοπόρον, ἀνταξίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἄριστοτέλους-